

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

TOUR GUIDE TALK ABOUT TRYPHON ZAREZAN

Angelina Titeryakova

Abstract: The study presents the commemoration of the feast of Tryphon Zarezan in Bulgaria.

Keywords: tour guide, feast, Tryphon Zarezan.

ЕКСКУРЗОВОДСКА БЕСЕДА ЗА ТРИФОН ЗАРЕЗАН

Ангелина Титерякова

Виното винаги е имало специално място в живота и културата по нашите земи. Още от времето, когато траките го пренасят по нашите земи и изграждат култа към Сабазий, през средновековните обреди, обичайте през възраждането, чак до традициите, които спазваме и до наши дни. Днес честваме празника на лозарите, градинарите и кръчмарите в деня на техния покровител св. Трифон, дори може да се каже че го празнуваме двойно – веднъж по нов стил на 01 февруари, и веднъж по стар стил на 14 февруари. В разнообразните етнографски територии на страната, празника се отбелязва по различни начини, но в техния център винаги стоят гроздето, лозята и плодородието. Ритуалите, които се изпълняват включват избиране на цар, поливане на лозята със свещена вода, преносно зашиване на устите на мишките и други. Част от тях не са едnodневни, а продължават цели три дни, т.н. *трифунци*, а следите от античността в празника, може да видим и днес. При нас светецът е известен с прозвището *зарезан*, защото по подобие на една от легендите за тракийския цар Ликург, отрязва носата си¹.

¹ За разлика от Ликург, който убива сина си.

В Античността по нашите земи виното е било широко разпространено и използвано при редица ритуали от Траките. Божеството, което отговаряло за лозята, пиршествата и плодородието на земята бил бог Дионис². Траките пренасят от изток гроздето, като тракийското вино било едно от най-известните и ароматни вина за времето си. Племената изградили култ към гроздовия сок и неговия покровител Сабазий, който според преданията обикалял из земята и показвал на хората как да си приготвят божествената напитка. По-късно този култ бива възприет и от древните гърци, а след това и от римляните. С навлизането и налагането на християнството, по подобие на много други празници и култове, този към Дионис също успява да оцелее, но под нов образ – на св. Трифон. Свети Трифон е роден през 227г. във Фригия (Мала Азия), където се намира една от най-плодородната земя. Бил е известен лечител, който гонил злите духове от хората и им помагал да оздравеят³. Умира, като мъченик, през 248г. и по-късно бива канонизиран като светец. Днес той е известен с прозвището си *зарезан*, което той получава, след като сам отрязва носа си. Според легендата, на 40 ден след раждането на сина си Иисус (2 февруари по нов стил), Мария отивала към църквата. Минавайки покрай дома на Трифон, който според някои версии ѝ е брат, тя го поздравява, но не получава отговор. На връщане от църквата Мария отново поздравила Трифон, а той ѝ отвърнал, че не разбира за какво тя ходи в църквата, да кръщава и да се моли за копелето си⁴. Тогава Мария се ядосала и се извикала към жената на Трифон с думите „Ела и вземи кърпа и сол, че мъжът ти си отрязва носа!“ . Притеснена жената веднага отишла на лозето при мъжа си, който го подрязвал и видяла, че носят му си е на мястото. Щом Трифон разбрал защо идва при него жена му, тръгнал да ѝ обеснява „Че аз не режа тъй, а тъй“ и отрязва върха на носа си⁵. От тук нататък той става известен, като Трифон Чипия или както ни е познат и до днес - Трифон Зарезан.

Приема се, че тази легенда е отглас от мита за тракийски цар Лигурк, който изгонил свитата на Дионис и богът го наказал - да убие синът си в безумие, мислейки си, че зарязва лозята⁶.

Друга прилика с тракийски бог виждаме и при една от другите легенди за св. Трифон, която срещаме при гр. Средец. Според нея светеца е учил хората как да зарязват лозата си, по подобен начин, както Дионис е учил хората да правят вино. Трифон имал много лозя и се грижел за тях с помощта на животните си, едно от които магаре. Веднъж светеца видял, че магарето е наяло част от стръковете на лозята, което означавало че ще има по-малко реколта през есеннта, и веднага се скарал на магарето. Дошла есента и Трифон бил учуден да види, че тъкмо тези места от които магарето е яло, са най-плодородните. Извинил се на животното и започнал да учи хората, че трябва да зарязват лозата си, за да имат по-добра реколта⁷.

На 1 февруари празнуват всички носещи името Трифон, както и неговите производни. Вярва се, че хората празнуващи на тази дата са големи късметлии, понеже всички са им съпричастни и празнуват заедно с тях празника им⁸. Самият св. Трифон е покровител на лозарите, градинарите и кръчмарите, а от 1926г. на неговия ден официално празнуват и винарите в България⁹.

² Все още наричан Загрей, Сабазий, Бакхус, Бакх.

³Старева, Лилия – „Български имена и традиции“, Труд, 2006 г., стр. 191.

⁴ Визирайки, че Мария е родила, макар да е девица.

⁵ Арnaudов, Михаил – „Български народни празници“, Сириус, 2002 г., стр. 49.

⁶ Стойне, Анани; Попов, Димитър; Василева, Маргарита; Попов, Рачко – „Българската Митология – енциклопедичен речник“, Захари Стоянов, София, 2006 г. стр. 341.

⁷ Райчески, Стоян – „Календар и обредност в Странджа и Източна Тракия“, Захари Стоянов, София, 2016 г., стр. 58.

⁸ Младенов, Олег – „Български празничен народен календар“, Световит, 2006 г., стр. 38.

⁹ Райчески, Стоян Цит. Съч., стр. 59.

Макар да почитаме св. Трифон на 1 февруари, празниците обвързани с него се празнуват три дни и се наричат *трифунци*. На първия ден се празнува св. Трифон, на 2 февруари се отбелязва Сретение Господне, а на 3 февруари се почита св. Симеон Богоприемец. На първия ден от трифунци, обредите се свързват най-вече с виното и лозята, като традициите се различават в различните краища на България. В Пловдивско още от предишната вечер селяните събират пари за коливо, свещи, ракия и гощавка, а на заранта бият камбаните, както на големите празници. След литургия, всеки отива с бъклица червено вино на лозята и зарязват с наострен косер най-плодовитите лози, които се поливат с вино и богословят за да родят много грозде. Връщат се в селото, на предварително уговорено място, където трапезата е подготвена, като задължително на нея има бял котел с вино, заедно с няколко лозови пръчки във него¹⁰. За гощавка се подготвят кокошка, тутманик и прясна пита¹¹, също така се черпят и със светена вода (с богопожелания). Ако времето е хубаво – от този ден нататък режат редовно лозята, стои се на трапезата и се пие цял ден.

В Търновско, една седмица по-рано, избират няколко почетни селяни, които събират 10-15 крини жито и ги продават. Купуват овен, който се сготвя сред лозята за „оброк“¹², всички селяни идват с хляб, бъклица вино и печена кокошка. Свещеника извършва освещение на маслото и водата – маслото се изсипва под оброчния камък, а водата се взема от селяните и се носи за поръсване на лозята. Всички сядат заедно на общата трапеза, а някои от селяните натриват сажди по върховете на отрязаните лозови пръчки, за да видят дали ще пуснат млъзга. Колкото повече се овлажни притиснатата съжда, толкова повече млъзга има, тоест толкова по-плодовита ще бъде годината¹³. В Скопско всеки взема от кръстената от местния поп вода и я занася на лозята, заедно с пепел, за да „изпръхнува“ гроздето, тоест да има по-големи зърна. След като се зареждат няколко лози се сядат на веселба.

В Струга и Прилеп, св. Трифон е известен като „Трифон Пияницата“. Според тях, Трифон зарязвал пиян лозята си, след като се опиянил с вино, и без да иска си е отрязал носа¹⁴.

В Малгарарско засащат овощни дървета, а лозята пръскат със свещена вода. Когато лозарите обикалят, те повтарят един и същи диалог - А: „Трифоне, кажи къде си?“ Б: „Под лозата, от грозде се невидя!“ А: „Догодина хич да не се видиш!“¹⁵. В същия край мъжете, които нямат деца изпълняват обичая *насихане*. Мъжът вика свой съсед или приятел да го избръсне, след което бръснаря го посича на три места по врата. Смята се, че след това вече мъжа ще има деца.

В Южна България и най-вече в родопска област, се извършва ритуал за сплашване на овощните дървета. Те биват заплашвани, че ще бъдат отрязани, ако не дадат плод. След две сплашвания, ако дървото все още не ражда, то тогава то наистина бива отрязано.

В с. Марашки Тръстеник, Плевенско, вечерта срещу първия трифунец, взимат 12 броя люспи от червен лук – по една за всеки месец от годината. Във всяка една люспа слагат малко сол и на третия ден гледат солта във всяка люспа. Ако тя се е стопила, то значи през този месец ще има кишаво време, а ако не се е стопила, то значи през този месец ще е сухо¹⁶.

В Северна България се избира цар на лозята. Събират се всички мъже, поставя се на масата китка босилек с червен конец и три пръчки от лоза, а най-възрастния казва „Кой е

¹⁰ Арнаудов, Михаил Цит. Съч., стр. 47.

¹¹ Проданова, Мария – „Български празници и традиции – бит, духовност, обичаи“, БАРД, 2006 г., стр. 39.

¹² традиционни свещени места в България, както и култовите ритуали, сходни с курбан, извършвани там ежегодно на определен християнски празник.

¹³ Арнаудов, Михаил Цит. Съч., стр. 48.

¹⁴ Арнаудов, Михаил Цит. Съч., стр. 48.

¹⁵ Арнаудов, Михаил Цит. Съч., стр. 48.

¹⁶ Маринов, Димитър – „Религиозни народни обичаи“, Изток-Запад, 2003 г., стр. 151.

честит, нека поеме китката и да стане Трифон (цар)!“. Гледа се да я вземе някой по-заможен, защото той ще трябва да почерпи цялото село, също така се гледа да е късметлия, за блага реколта. След като приключи яденето и пиенето на лозята, мъжете тръгват обратно към селото с гайди, като царя или се вози в колесар, теглен от останалите мъже, или на нечие рамене. Царят води шествие през селото, като спират през всяка къща, от където излиза стопанина с бял котел с вино и черпи най-напред царя, а след това и всици в свитата му. Каквото остане от виното в котела изпива върху царя с думите „Хайде, нека да е берекет, да прелива през праговете!“, на което царя отговаря с „Амин!“. След като обиколят всички къщи се спират в дома на царя, който трябва да посрещне всички у тях и да ги почерпи¹⁷.

В някои райони се смята, че денят на св. Трифон е началото на пролетната оран – стопаните закичват впрегнатия добитък със здравец и го прекаждат с тамян¹⁸.

Изброените досега обичаи включваха мъжете, но и жените имат своите традиции за първия ден на малкия сечко. В Странджа и Източна Тракия жените празнуват този ден за мишките. Рано сутринта отиват на църква, за да вземат от там осветена вода, на която поповете са правили заклинания и молитви срещу мишките, поповите прасета и къртиците (част от големите вредители на посевите). Когато се върнат в дома си, ръсат с донесената вода стаите и хамбарите си, а след това и нивите си, за да няма мишки през лятото¹⁹. Изпълняват и ритуали против мишките – от това да не виждат къде е храната до по-крайни като да не им позволява да ядат. При първия се завързват очите на едно от момичетата в къщата с кърпа и го карат да маже с червена глина домашното огище и четерите ъгъла на стаята. През цялото време, докато маже се води следния диалог между нея и майката на момичето (или някоя от сестрите ѝ): „Какво мажеш?“, „Мажа на мишките очите!“, „Маши, да ги замажеш!“.

При втория ритуал, стопанката застава разкрячена над купчина жерава при домашното огнище, взима една игла и започва да шие по полата си, докато се води следния диалог: „Какво шиеш?“, „Шия на мишките устата!“, „Ший да ги зашиеш!“²⁰.

В Родопско се изпълнява т.н. *трифоносване*. Домакинята удря с брадва по някой стълб и вика „Чуеш ли ме, Трифоне?“, а от къщи ѝ отговарят „Не чуем те от масло, от сирене“. Същото се повтаря и по нивите, лозята, градините²¹.

Следващите два дни от *трифуници* са познати и като *вълчи дни*. През трите дена не се работи от страх от вълци – жените още от 31 вечерта нарязват и изпират всичко, за да избегнат позлването на остри предмети и работата през следващите три дни. Вярва се, че ако отворят нощици (или нещо друго остро), то те отварят вълчите челюсти.

Правя се и предсказания за годината, ако на първия трифунец времето е добро, то тогава ще има хубава коприна от първа ръка и есенна сеидба. Ако на втори вали, то ще има много царевица и грозде, а ако на трети времето е хубаво, значи ще има добро жито. Слагат се въглени на огнището и се наричат, кой за жито, кой за царевица, кой за пчели и други. На третия ден гледат дали въглена (те са стоели зад вратата) е станал на пепел. Ако е, то това означава плодородие за каквото е бил наречен (примерно ако е бил за царевица, то тази година царевичната реколта ще бъде благодатна)²². На втория ден се месят питки и се подаряват на поне две къщи в селото.

В Пиротско вярват, че ако на втория трифунец вземеш пари, ще взимаш през цялата година, а ако дадеш пари, то тогава цяла година ще даваш.

¹⁷ Арнаудов, Михаил Цит. Съч., стр. 49-50.

¹⁸ Дяков, Томислав – „Народният календар – празници и вярвания на българите“, Св. Климент Охридски, София, 2013 г., стр. 34.

¹⁹ Райчески, Стоян Цит. Съч., стр. 55.

²⁰ Райчески, Стоян Цит. Съч., стр. 56.

²¹ Арнаудов, Михаил Цит. Съч., стр. 48.

²² Арнаудов, Михаил Цит. Съч., стр. 48.

В Чепеларе, ако времето на втори е хубаво, то тогава се смята че то ще остане такова и в следващите 40 дни. Вярва се, че каквото срещне човек, като излезе от дома си, това ще му е късмета за година. На третия трифунец има традиция да се удря, че от вибрациите да избягат змиите и гущерите²³.

В традициите от близкото минало, които за жалост бавно замират, може ясно да видим по-древните следи на празника. На практика празника на св. Трифон съвпада с Дионисиевите празници на траки и гърци. На-очевидния факт е, че Дионис е бил бог на лозята (виното), веселието и плодородието, а Трифон е закрилник на лозарите, градинарите и кръчмарите, тоест техните роли се препокриват. И за двамата има легенди, в които някой, под чуждо влияние (било то Дионис, или Дева Мария) има „рязане“ с лозарски ножици. Друга прилика виждаме и при истроите за тях – според траките Сабазий обикалял дълго из земите на смъртните, за да ги учи как да правят вино. Според част от вярванията за Трифон, той е обикалял и е показвал на хората как да подкастрят лозята си, за да имат повече плод и повече вино. В Северна България имат обичай, в който избират цар и го возят в колесар, което се доближава до описанията на Дионис. За мен това е един от съвременните празници, в които най-силно си личи тракийската следа в обичаите ни.

Използвана литература:

1. Арнаудов, Михаил – „Български народни празници“, Сириус, 2002 г.
2. Дяков, Томислав – „Народният календар – празници и вярвания на българите“, Св. Климент Охридски, София, 2013 г.
3. Маринов, Димитър – „Религиозни народни обичаи“, Изток-Запад, 2003 г.
4. Младенов, Олег – „Български празничен народен календар“, Световит, 2006 г.
5. Проданова, Мария – „Български празници и традиции – бит, духовност, обичаи“, БАРД, 2006 г.
6. Райчески, Стоян – „Календар и обредност в Странджа и Източна Тракия“, Захари Стоянов, София, 2016 г.
7. Старева, Лилия – „Български имена и традиции“, Труд, 2006 г.
8. Стойне, Анани; Попов, Димитър; Василева, Маргарита; Попов, Рачко – „Българската Митология – енциклопедичен речник“, Захари Стоянов, София, 2006 г.

²³ Маринов, Димитър Цит. Съч., стр. 151-152.